

**Themakaarten
financiële geletterdheid
vmbo-bb/kb
praktijkonderwijs**
Gekoppeld aan executieve functies

Oktober 2020

een doordacht curriculum
dat doen we *samen*

Verantwoording

2020 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Annette van der Laan, José Lodeweges, Gäby van der Linde, Suzanne Sjoers

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Themakaarten financiële geletterdheid	5
- Wat zijn themakaarten financiële geletterdheid?	
- Wat zijn executieve functies?	
- Executieve functies en financiële geletterdheid	
Themakaart 1: Inkomsten verwerven	8
Themakaart 2: De geldzaken organiseren	10
Themakaart 3: Verantwoord besteden	13
Themakaart 4: Voorbereid zijn op (on)voorziene gebeurtenissen	17
Literatuur	20
Bijlage 1 Nibud-doelen in een doorgaande lijn	21
Bijlage 2 (Les)materialen financiële geletterdheid vo-vso	33
Bijlage 3 (Les)materialen stimuleren van executieve functies	40

Inleiding

Werk je in het vmbo bb/kb onderwijs of in het praktijkonderwijs? En wil je je leerlingen begeleiden bij het (beter) leren omgaan met geld? Dan kunnen de 'Themakaarten financiële geletterdheid' je daarbij helpen. Het zijn concrete doelenkaarten die de Nibud-leerdoelen en competenties koppelen aan executieve functies. Executieve functies spelen een belangrijke rol in het sturen van financieel gedrag van leerlingen. Als bijvoorbeeld de executieve functies 'doelgericht gedrag' en 'impulsbeheersing' niet goed zijn ontwikkeld, dan reageren leerlingen impulsiever en vinden ze het lastig om vooruit te denken en te plannen. Dat werkt financieel onverantwoord gedrag in de hand. Leerlingen zijn dus gebaat bij het versterken van hun eigen executieve functies bij het werken aan hun financiële redzaamheid.

Er zijn vier themakaarten ontwikkeld voor leraren van het praktijkonderwijs en vmbo bb/kb die ondersteunend zijn bij het versterken van relevante executieve functies in het leren omgaan met geld.

Thema 1: Inkomsten verwerven

Thema 2: De geldzaken organiseren

Thema 3: Verantwoord besteden

Thema 4: Voorbereid zijn op (on)voorziene gebeurtenissen

De kaarten beschrijven ook tegen welke mogelijke problemen leerlingen met minder ontwikkelde executieve functies aan kunnen lopen. Verder geven de kaarten tips voor leraren, ouders en leerlingen ter ondersteuning van de doelen financiële geletterdheid in relatie tot de relevante executieve functies.

Deze themakaarten zijn ontleend aan de publicatie [Financiële geletterdheid in vmbo-bb/kb en praktijkonderwijs](https://www.slo.nl/thema/meer/passende/vmbo-bb-kb/financiele-geletterdheid/). Het belang van executieve functies op weg naar financiële zelfredzaamheid` die in 2020 door de SLO is uitgebracht. Wil je meer weten over de achtergrond en de publicatie downloaden? Dat kan via: <https://www.slo.nl/thema/meer/passende/vmbo-bb-kb/financiele-geletterdheid/>

Themakaarten financiële geletterdheid

Wat zijn themakaarten financiële geletterdheid?

Er zijn vier themakaarten ontwikkeld voor leraren van het praktijkonderwijs en vmbo bb/kb die ondersteunend zijn bij het versterken van relevante executieve functies die een rol spelen bij het leren omgaan met geld. Deze vier kaarten koppelen de Nibud-leerdoelen en competenties (Nibud, herziene uitgave 2018) aan de executieve functies. De Nibud-doelen zijn ook nog in zijn geheel opgenomen in bijlage 1.

De thema's van de vier kaarten zijn:

Thema 1: Inkomsten verwerven

Thema 2: De geldzaken organiseren

Thema 3: Verantwoord besteden

Thema 4: Voorbereid zijn op (on)voorzien gebeurtenissen

Elke kaart laat een overzicht zien van de mate waarin er een beroep wordt gedaan op de executieve functie(s) in relatie tot doelen van dat thema. Dit is terug te zien in de intensiteit van de groene kleuren (figuur 1). Hoe donkerder de kleur, hoe relevanter die executieve functie is voor het werken aan dat betreffende doel en thema.

THEMA 3: Verantwoord besteden

Executieve functies	Doen (gedrag)					Denken (cognitie)				
	Respons-inhibitie	Doelgericht gedrag	Emotieregulatie	Volgehouden aandacht	Taakinitiatie	Flexibiliteit	Planning/prioritering	Werkgeheugen	Organisatie	Timemanagement
Doelen (Nibud)										
Keuzes maken	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Verleidingen de baas blijven	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Zich opstellen als een kritische consument	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Verantwoord lenen	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

Figuur 1: Afbeelding uitsnede van themakaart 3: Verantwoord besteden, SLO 2020

De kaarten beschrijven ook tegen welke mogelijke problemen leerlingen met minder ontwikkelde executieve functie aan kunnen lopen. Verder geven ze tips voor leraren, ouders en leerlingen ter ondersteuning van de doelen in relatie tot de relevante executieve functies.

Wat zijn executieve functies?

Executieve functies zijn regelfuncties in je hersenen die je in staat stellen om doelen te formuleren, die te monitoren, daarvan consequenties te overzien, deze bij te sturen en door te zetten. Allemaal aspecten die van belang en van invloed zijn bij de ontwikkeling van financiële geletterdheid.

Met goed ontwikkelde executieve functies kun je het doel van je handelen en gedrag bepalen, kun je afleidende factoren uitschakelen, kun je de volgorde van je handelingen plannen, de taken stap voor stap uit voeren en het effect daarvan controleren, rekening houdend met mogelijke toekomstige effecten. (Jungmann, 2017).

Dawson & Guare (2013) onderscheiden de volgende elf executieve functies:

Executieve functie	Toelichting
Responsinhibitie	het vermogen om na te denken voor je iets doet
Doelgericht gedrag	het vermogen om een doel te formuleren, dat te realiseren en daarbij niet afgeleid of afgeschrikt te worden door andere behoeften of tegengestelde belangen
Emotieregulatie	het vermogen om emoties te reguleren om doelen te realiseren, taken te voltooien of gedrag te controleren
Volgehouden aandacht	de vaardigheid om de aandacht te blijven schenken aan een situatie of taak, ondanks afleidingen, vermoeidheid of verveling
Taakinitiatie	het vermogen om zonder dralen aan een taak te beginnen, op tijd en op een efficiënte wijze
Flexibiliteit	de vaardigheid om plannen te herzien als zich belemmeringen of tegenslagen voordoen, zich nieuwe informatie aandient of er fouten gemaakt worden; het gaat daarbij om aanpassing aan veranderende omstandigheden
Planning/prioritering	de vaardigheid om een plan te maken om een doel te bereiken, of een taak te voltooien. Hierbij moet je ook in staat zijn beslissingen te nemen over wat belangrijk en wat niet belangrijk is
Werkgeheugen	het vermogen om informatie in het geheugen vast te houden tijdens de uitvoering van complexe taken
Organisatie	het vermogen om dingen volgens een bepaald systeem te arrangeren of te ordenen
Timemanagement	de vaardigheid om in te schatten hoeveel tijd je hebt, hoe je deze het beste kunt verdelen en hoe je een deadline moet halen. Het besef

	dat tijd belangrijk is
Metacognitie	het vermogen om een stapje terug te doen om jezelf en de situatie te overzien, om te bekijken hoe je een probleem aanpakt. Het gaat daarbij om zelfmonitoring en zelfevaluatie

Executieve functies en financiële geletterdheid

Leerlingen zijn gebaat bij het versterken van hun eigen executieve functies. De achterliggende gedachte hierbij is dat deze functies een belangrijke rol spelen in het sturen van financieel gedrag van leerlingen (Jungmann, 2017; Dawson & Guare, 2013). Als bijvoorbeeld de functies doelgericht gedrag en responsinhibitie niet goed zijn ontwikkeld, dan reageren leerlingen impulsiever en vinden ze het lastig om vooruit te denken en te plannen. Dat werkt financieel onverantwoord gedrag in de hand.

Zeker voor leerlingen uit praktijkonderwijs en vmbo-bb/kb vormt het aanleren van doelgericht gedrag en het beheersen van impulsen een uitdaging. Maar het is mogelijk om executieve functies te versterken: naarmate leerlingen vaker oefenen met deze vaardigheden, groeien deze verbindingen in je hersenen en worden ze krachtige connecties die ze kunnen gebruiken zodra ze die nodig hebben, ook voor het bevorderen van financieel redzaam gedrag. Hierbij spelen de prefrontale hersenen een rol. De prefrontale cortex wordt in verband gebracht met executieve functies. (Braams, 2017).

Welke executieve functies beïnvloeden het beter leren omgaan met geld? Op basis van diverse studies gaat het in elk geval om de volgende executieve functies.

Werkgeheugen, impulsbeheersing en flexibiliteit zijn volgens Jungmann (2017) belangrijke executieve functies die een rol spelen bij zowel het voorkomen van schulden als bij de aanpak van schuldenproblematiek. Uit zijn onderzoek blijkt dat als deze drie functies minder ontwikkeld zijn, het bijzonder lastig is om doelgericht te werken aan het oplossen en voorkomen van financiële problemen.

Dawson & Guare (2013) voegen daar nog andere executieve functies aan toe. Zij stellen dat voor het verdienen en beheren van geld, het leren budgetteren, en het op een geplande manier uitgeven van geld de volgende vier executieve functies een (grote) betrokkenheid vertonen, namelijk responsinhibitie, planning/prioritering, organisatie en doelgericht gedrag.

Bij de uitwerkingen van de themakaarten komen alle executieve functies (in mindere of meerdere mate) aan bod, met uitzondering van metacognitie. Deze vaardigheid is niet meegenomen in de uitwerking op themakaartniveau.

Themakaart 1: Inkomsten verwerven

Executieve functies	Doen (gedrag)						Denken (cognitie)			
	Responsinhibitie	Doelgericht gedrag	Emotieregulatie	Volgehouden aandacht	Taakinitiatie	Flexibiliteit	Planning/prioritering	Werkgeheugen	Organisatie	Timemanagement
Doelen (Nibud)										
Inkomsten verwerven										
<p><i>De jongere verwerft voldoende inkomsten zodat hij/zij in het eigen levensonderhoud kan voorzien. De jongere houdt daarbij rekening met zijn/haar rechten, plichten en verantwoordelijkheden.</i></p> <p>Inkomsten verwerven De leerlingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kunnen hun salarisspecificatie lezen, als ze werken; - weten wat belasting is en waarom je dat betaalt; - weten dat je belasting kunt terugvragen als je werkt; - weten dat zij en de werkgever zich moeten houden aan bepaalde regels als ze werken; - weten dat er een minimumjeugdloon bestaat; - weten wat wit en wat zwart werken is. 										
Relevante executieve functies (behorende bij deze doelen – thema 1)										
<p>Bij dit thema en bijbehorende doelen wordt met name op de volgende executieve functie(s) een beroep gedaan:</p> <ul style="list-style-type: none"> - werkgeheugen; - organisatie. <p>Een goed ontwikkeld werkgeheugen maakt het bijvoorbeeld mogelijk om meerdere toegangs codes (waaronder pincode of wachtwoorden) te onthouden. Of om al hoofdrekend te bepalen hoeveel korting de leerling krijgt bij de aanschaf van een product.</p> <p>Organisatie zorgt ervoor dat je overzicht ontwikkelt op activiteiten en verantwoordelijkheden bij je financiële situatie. Het is een vaardigheid die je helpt bij het ordenen van informatie, maar ook bij het nemen van beslissingen en bij het aangeven wat belangrijk en wat minder belangrijk is. Dit vraagt ook om een zekere mate van nauwkeurigheid.</p>										

Problemen (voorbeeldmatig)

De leerling:

- houdt niet bij dat hij ieder jaar recht heeft op belastingteruggave bij een bijbaantje en dat hij daar actie voor moet worden ondernemen;
- raakt in de problemen als hij zwart werkt en zich niet realiseert wat de (financiële) consequenties daarvan zijn;
- kan het lastig vinden om zich aan regels te houden en zich als werknemer te gedragen (en kan daardoor bijbaan en inkomsten verliezen);
- komt niet voor zichzelf op bij werkgerelateerde rechten en vindt het lastig om adequaat te reageren als de werkgever zich niet aan de regels houdt.

Tips voor leraren ter ondersteuning van de doelen thema 1 in relatie tot relevante executieve functies

- *Bekijk samen met de leerling de website van de belastingdienst en bespreek de punten die voor de leerlingen relevant zijn (minimumjeugdloon, belastingteruggave, zwart werken).*
- *Bereken samen hoeveel je voor je bijbaan hoort te verdienen (met andere woorden: bereken het minimumloon).*
- *Bereid samen een gesprek voor over kwesties waar de leerling in zijn baantje tegenaan kan lopen en oefen dat eventueel in een rollenspel.*
- *Leg het belang uit van eerst nadenken en dan pas regeren op kwesties/conflicten met je werkgever.*
- *Leg de consequenties van zwart werken uit (bijvoorbeeld niet verzekerd zijn, geen bescherming voor aantal uren werk).*

Tips voor leerlingen ter ondersteuning van de doelen thema 1 in relatie tot relevante executieve functies

- *Wees je bewust dat je tegen dingen in je werk aan kan lopen en dat je dat in een gesprek met je werkgever kan bespreken om tot een oplossing te komen.*
- *Wissel niet te snel van baantjes, ook als je denkt dat je het niet leuk vindt of om andere redenen niet door wil gaan.*
- *Kies niet alleen voor een hoog salaris maar denk ook aan je werkplezier en omstandigheden waaronder je werkt (belangen – risico).*
- *Wees je bewust dat er per baantje verschillende lonen gelden: het ene baantje beter verdient dan het andere baantje, maar dit heeft altijd een reden.*

Tips voor ouders/thuissituatie ter ondersteuning van de doelen thema 1 in relatie tot relevante executieve functies

Ga, als het nodig is, samen met je kind in gesprek met de werkgever, bijvoorbeeld als er sprake is van zwart werken of betaling onder het minimumjeugdloon.

Themakaart 2: De geldzaken organiseren

Executieve functies Doelen (Nibud)	Doen (gedrag)						Denken (cognitie)			
	Responsinhibitie	Doelgericht gedrag	Emotieregulatie	Volgehouden aandacht	Taakinitiatie	Flexibiliteit	Planning/prioritering	Werkgeheugen	Organisatie	Timemanagement
De waarde van geld kennen										
Betalingen veilig en adequaat uitvoeren	■	■		■	■	■	■	■	■	■
De administratie op orde brengen	■	■		■	■			■	■	■
Inkomsten en uitgaven kaart brengen en monitoren		■		■	■		■	■	■	

De jongere beheert en monitort de betalingen, houdt de administratie bij en brengt de inkomsten en uitgaven in kaart, zodat er overzicht is wat vervolgens inzicht geeft in de mogelijkheden om de inkomsten en uitgaven in balans te houden.

De waarde van geld kennen

Voor deze leeftijdscategorie zijn geen doelen geformuleerd, zie eventueel de doelen 9 t/m 11 jaar.

Betalingen veilig en adequaat uitvoeren

De leerlingen:

- kunnen hun betalingen op tijd doen;
- kunnen op een veilige manier betalen (pinnen en contactloos);
- kunnen op een veilige manier internet-/mobiel bankieren;
- weten waar ze op moeten letten om te zien of een website en/of e-mail veilig en betrouwbaar is;
- zijn op de hoogte van mogelijke gevaren bij betalen, zoals phishing, bankrekeningfraude, skimming.

De administratie op orde brengen

De leerlingen:

- kunnen belangrijke documenten (op papier of digitaal), bijvoorbeeld contracten, garantiebewijzen, betalingsoverzichten, salarisspecificaties, overzichtelijke opbergen en direct terugvinden;
- weten hoe ze een DigiD kunnen aanvragen;
- kunnen inloggegevens en wachtwoorden voor henzelf houden;
- weten dat je aankoopbonnetjes moet bewaren, voor de garantie of voor het ruilen van een product.

Inkomsten en uitgaven in kaart brengen en monitoren

De leerlingen:

- kunnen een overzicht maken van hun inkomsten en uitgaven;
- kunnen hun uitgaven controleren via internet/mobiel bankieren;
- kunnen vaststellen hoeveel en waaraan ze elke maand geld uitgeven.

Relevante executieve functies (behorende bij deze doelen – thema 2)

Bij dit thema en bijbehorende doelen wordt met name op de volgende executieve functie(s) een beroep gedaan:

- responsinhibitie;
- taakinitiatie;
- werkgeheugen;
- organisatie.

Responsinhibitie zorgt ervoor dat je je gedrag kunt inhouden en niet impulsief reageert en je kunt verzetten tegen prikkels, zoals (online) reclames en aanbiedingen. Doordat je je niet laat verleiden tot impulsaankopen en beloningen op korte termijn kunt uitstellen, ben je in staat om een spaardoel (langere termijn) te realiseren.

Het in kaart brengen en monitoren van de eigen inkomsten en uitgaven vraagt om zonder dralen aan de taak te beginnen en dit ook op een efficiënte wijze te doen. Dit doet een beroep op de **taakinitiatie**.

Een goed ontwikkeld **werkgeheugen** maakt het bijvoorbeeld mogelijk om meerdere toegangscode's (waaronder pincode of wachtwoorden) te onthouden. Of om al hoofdrekend te bepalen hoeveel korting je krijgt bij de aanschaf van een product.

Organisatie zorgt ervoor dat je overzicht ontwikkelt op activiteiten en verantwoordelijkheden bij je financiële situatie. Verder help deze vaardigheid je bij het ordenen van informatie, het nemen van beslissingen en bij het aangeven wat belangrijk is en wat minder belangrijk is in het hier en nu. Dit vraagt ook om een zekere mate van nauwkeurigheid.

Problemen (voorbeeldmatig)

De leerling:

- gaat in op reclameaanbiedingen, zonder nagedacht te hebben over (mogelijke) consequenties;
- kan bij meerdere aankopen tegelijk niet overzien of het budget voldoende is;
- heeft geen overzicht over zijn eigen inkomsten en uitgaven;
- kan door onvoldoende structuur en reflectie sneller in een situatie belanden waarin betalingen niet op tijd worden gedaan;
- raakt bankpassen of pincodes kwijt;
- heeft minder oog voor het belang van het zorgvuldig bewaren van bonnetjes en garantiebewijzen;
- is gevoeliger voor onveilige manieren van betalen (bijvoorbeeld: phishing) en is niet alert op kwade opzet van anderen op financieel gebied.

Tips voor leraren ter ondersteuning van de doelen thema 2 in relatie tot relevante executieve functies

- *Herhaal eenvoudige routines, bijvoorbeeld optellen, aftrekken, hoofdrekenen en schattend rekenen. Deze kunnen toegepast worden bij het inschatten van het totaalbedrag van de aankopen.*
- *Maak voldoende tijd vrij om leerlingen te laten oefenen met het maken van een plan om inkomsten en uitgaven bij te houden en andere geldzaken te organiseren.*
- *Geef de leerlingen hulpmiddelen en tips over het administratie organiseren van hun administratie, maar laat ze zelf de aanpak kiezen (schrijf niet voor).*
- *Leg het belang uit van het bewaren van bonnetjes en garantiebewijzen en de financiële consequenties. Leg hierbij uit dat deze aanpak in hun eigen belang is en dat jij dit zelf ook doet.*
- *Moedig leerlingen aan om technologische oplossingen te gebruiken om het werkgeheugen te ondersteunen en te ontlasten. Denk aan: gebruik van digitale notities of digitale agendabeheer*

Tips voor leerlingen ter ondersteuning van de doelen thema 2 in relatie tot relevante executieve functies

- *Oefen met het zelf regelen van financiële zaken.*
- *Probeer de verschillende hulpmiddelen om je administratie te organiseren uit en kies het hulpmiddel dat het beste bij jou past.*

Tips voor ouders/thuissituatie ter ondersteuning van de doelen thema 2 in relatie tot relevante executieve functies

- *Geef je kind zakgeld per maand in plaats van per week, zo kunnen ze hun uitgaven beter spreiden (en wennen aan een maandelijks moment van inkomsten als ze een baan hebben).*
- *Laat je kind zelf financiële zaken regelen. Overnemen voelt misschien als helpen, maar zorgt ervoor dat je kind niet leert dit soort dingen zelfstandig te doen.*
- *Leer je kind aan op een vast moment in de maand, zijn administratie bij te werken.*
- *Bedenk samen met je kind een systeem voor het bijhouden van inkomsten en uitgaven (denk aan apps, digitale agenda).*
- *Leer je kind om gebruik te maken van (schriftelijke) herinneringen om betalingen op tijd te doen.*

Themakaart 3: Verantwoord besteden

Executieve functies	Doen (gedrag)						Denken (cognitie)			
	Responsinhibitie	Doelgericht gedrag	Emotieregulatie	Volgehouden aandacht	Taakinitiatie	Flexibiliteit	Planning/prioritering	Werkgeheugen	Organisatie	Timemanagement
Doelen (Nibud)										
Keuzes maken										
Verleidingen de baas blijven										
Zich opstellen als een kritische consument										
Verantwoord lenen										

De jongere besteedt de inkomsten zodanig dat de bestedingen passen bij de persoonlijke voorkeuren en het beschikbare budget, zodat de inkomsten en uitgaven op de korte termijn in balans zijn.

Keuzes maken

De leerlingen:

- weten wanneer ze meer en minder te besteden hebben (dure en goedkope maanden) en meer en minder inkomsten (rijke en arme maanden) hebben;
- begrijpen de (positieve en negatieve) consequenties van hun bestedingsbeslissingen;
- weten wat het verschil is tussen noodzakelijke en minder noodzakelijke uitgaven;
- weten om welke uitgaven ze niet heen kunnen;
- kunnen bekijken of een aankoop binnen het budget past voordat ze de aankoop doen;
- geven niet meer geld uit dan ze hebben.

Verleidingen de baas blijven

De leerlingen:

- herkennen reclame, commercie en sociale druk;
- onderkennen de invloed van reclame op hun bestedingen;
- onderkennen de invloed van de sociale omgeving op hun bestedingen;
- weten hoe ze zichzelf in de hand kunnen houden als ze gemakkelijk of impulsief geld uitgeven;
- maken een keuze op basis van wat ze nodig hebben en/of van plan zijn te kopen en niet op basis van een aanbieding;
- kunnen nagaan welke financiële consequenties eraan verbonden zijn als iets gratis wordt aangeboden.

Zich opstellen als een kritische consument

De leerlingen:

- kunnen inschatten of een bepaalde aanbieding echt een voordeel oplevert;
- kunnen een inschatting maken van de prijs van een product;
- snappen dat de prijs van een product uit verschillende kosten is opgebouwd;
- kunnen verschillende varianten van een product op prijs en kwaliteit vergelijken voordat ze een product aanschaffen;
- weten of een bepaald product vergeleken met vergelijkbare andere producten goedkoop/of duur is;
- kunnen de totale werkelijke kosten van een aankoop berekenen, waarbij de aanschafprijs en bijkomende producten en kosten worden meegenomen.

Verantwoord lenen

De leerlingen:

- weten wat een schuld is;
- kunnen het verschil tussen lenen en schulden benoemen;
- weten dat er verschillende manieren van lenen zijn;
- weten wat de risico's zijn als je geld uitleent;
- weten wat de risico's zijn als je geld leent;
- kunnen geleend geld terugbetalen;
- begrijpen de consequenties als ze geleend geld niet terugbetalen.

Relevante executieve functies (behorende bij deze doelen – thema 3)

Bij dit thema en bijbehorende doelen wordt met name op de volgende executieve functie(s) een beroep gedaan:

- responsinhibitie;
- doelgericht gedrag;
- emotieregulatie
- flexibiliteit;
- planning/prioritering;
- werkgeheugen.

Responsinhibitie zorgt ervoor dat je je gedrag kunt inhouden en niet impulsief reageert en je kunt verzetten tegen prikkels, zoals (online) reclames en aanbiedingen. Doordat je je niet laat verleiden tot impulsaankopen en beloningen op korte termijn kunt uitstellen, ben je in staat om een spaardoel (langere termijn) te realiseren.

Doelgericht gedrag zorgt ervoor dat je in staat bent om een spaardoel te formuleren en te realiseren en dat je je hierbij niet laat afleiden door allerlei andere verleidingen of (financiële) tegenslagen. Voorbeeld van doelgericht gedrag: een leerling die een nieuw mobieltje wil kopen neemt een bijbaantje en spaart voor langere tijd het loon.

Voor leerlingen is het zaak om in onze huidige consumptiemaatschappij verleidingen de baas te blijven, dit vraagt om een goed ontwikkelde **emotieregulatie**.

Een goed ontwikkelde **flexibiliteit** stelt de leerling in staat om het bestedingsgedrag aan te passen als het inkomen terugvalt. Als je budget niet toereikend is voor je wensen of er tussentijdse onvoorziene uitgaven zijn, zul je je flexibel moeten opstellen.

Planning/prioritering zorgt ervoor dat je in staat bent om een spaardoel te formuleren en te realiseren. Je kunt daarbij inschatten hoe lang iets duurt en je bent in staat om je planning op je spaardoel af te stemmen.

Een goed ontwikkeld **werkgeheugen** maakt het bijvoorbeeld mogelijk om meerdere toegangscode's (waaronder pincode of wachtwoorden) te onthouden. Of om al hoofdrekend te bepalen hoeveel korting de leerling krijgt bij de aanschaf van een product.

Problemen (voorbeeldmatig)

De leerling:

- geeft geld direct uit als het binnenkomt waardoor er geld te kort is in duurdere maanden of aan het eind van de maand;
- doet aankopen zonder een doel (impulsaankopen);
- gaat in op reclameaanbiedingen, zonder nagedacht te hebben over (mogelijke) consequenties;
- geeft voorrang aan leukere, niet-noodzakelijke uitgaven, waardoor er geen geld meer is voor de noodzakelijke uitgaven;
- houdt zich niet aan de zichzelf opgelegde spaardoelen;
- weet vaak wel hoeveel geld er te besteden is, maar handelt er niet naar;
- stelt bestedingsbudget niet bij wanneer inkomen terugvalt;
- kan gefrustreerd reageren als product is uitverkocht of de aanbieding voorbij is;
- houdt geen rekening met onverwachte uitgave(n);
- wil dure dingen kopen maar weet niet hoe daarvoor te sparen;
- loopt sneller financiële risico's door regelmatig geld te lenen of uit telenen;
- vergeet vaak rekeningen op tijd te betalen of geleend geld terug te betalen;
- beseft niet welke (financiële) consequenties er aan een (gratis) product verbonden zitten.

Tips voor leraren ter ondersteuning van de doelen thema 3 in relatie tot relevante executieve functies

- *Leer leerlingen dat emoties invloed hebben op koopgedrag en dat ze geen grote aankopen moten doen als ze in een emotionele situatie zitten.*
- *Gebruik de eigen situaties van leerlingen om te werken aan de doelen: hun eigen uitgavenpatroon, hun eigen leningen, hun eigen noodzakelijke uitgaven.*
- *Bekijk met leerlingen aanbiedingen die te mooi zijn (kleine lettertjes met financiële gevolgen), waarbij ze vast komen te zitten aan dure abonnementen, Ga daarbij ook in op bijkomende kosten van hun aankoop (bijvoorbeeld de brommerverzekering en de benzine bij het kopen van een brommer) .Leerlingen leren zo de werkelijke kosten te bepalen (i.p.v. alleen de aanschafkosten) en op basis hiervan de keuze te maken of ze wel of niet tot aanschaf overgaan.*

Tips voor leerlingen ter ondersteuning van de doelen thema 3 in relatie tot relevante executieve functies

- *Zet alle keuzemogelijkheden en bijbehorende financiële consequenties op een rij: dit geeft je inzicht in de consequenties van de verschillende keuzes.*
- *Maak aan het begin van de maand een planning met daarin verwachte inkomsten en uitgaven. Leg elke maand een bedrag apart voor onvoorziene uitgaven.*
- *Schrijf je uit voor online nieuwsbrieven van webshops, zo word je niet verleid om impulsaankopen te doen.*

Tips voor ouders/thuissituatie ter ondersteuning van de doelen thema 3 in relatie tot relevante executieve functies

- *Bespreek met je kind situaties waarin impulscontrole nodig is en bedenk samen dingen die je op dat moment zou kunnen doen om een impulsuitgave te voorkomen.*
- *Leer je kind een wachttijd in te bouwen bij het doen van grote (online) aankopen.*
- *Wijs je kind tijdens het kijken naar tv of social media op verborgen reclameboodschappen.*
- *Wijs je kind tijdens het winkelen op wat winkeliers (indeling winkel) en fabrikanten (verpakking) doen om jou te verleiden tot impulsaankopen.*
- *Stel als ouders duidelijke regels: bijvoorbeeld dat ze per maand verplicht een bedrag moeten sparen. Als ouders heb je namelijk invloed op risicogedrag van je kind.*

Themakaart 4: Voorbereid zijn op (on)voorziene gebeurtenissen

Executieve functies	Doen (gedrag)						Denken (cognitie)			
	Responsinhibitie	Doelgericht gedrag	Emotieregulatie	Volgehouden aandacht	Taakinitiatie	Flexibiliteit	Planning/prioritering	Werkgeheugen	Organisatie	Timemanagement
Doelen (Nibud)										
Rekening houden met toekomstige wensen en gebeurtenissen (sparen en plannen)										
Anticiperen op ongeplande omstandigheden										
Bewust financiële producten kiezen										

De jongere houdt er rekening mee dat voorziene en onvoorziene wensen en gebeurtenissen op de (middel)lange termijn gevolgen kunnen hebben voor zijn/haar financiële situatie. De jongere stemt de huidige bestedingen hierop af en kiest bewust financiële producten, zodat de inkomsten en uitgaven ook in de toekomst in balans zijn.

Rekening houden met toekomstige wensen en gebeurtenissen (sparen en plannen)

De leerlingen:

- kunnen een jaarplanning maken waarin ze de grotere uitgaven plannen die ze verwachten te doen;
- kunnen bij hun huidige uitgaven rekening houden met de grotere uitgaven die ze verwachten te krijgen en/of spaardoelen die ze hebben;
- beseffen dat het een tijd kan duren voordat een spaardoel is bereikt;
- weten waarom het verstandig is om geld achter de hand te hebben;
- kunnen langere tijd sparen.

Anticiperen op ongeplande omstandigheden

De leerlingen:

- begrijpen dat het verliezen van spullen (zoals een mobiele telefoon) financiële gevolgen heeft;
- weten dat je voor een euro over de tijd niet altijd hetzelfde kan blijven kopen.

Bewust financiële producten kiezen

De leerlingen:

- weten wat een verzekering is en waar voor een verzekering is bedoeld.

Relevante executieve functies (behorende bij deze doelen – thema 4)

Bij dit thema en bijbehorende doelen wordt met name op de volgende executieve functie(s) een beroep gedaan:

- doelgericht gedrag;
- volgehouden aandacht;
- flexibiliteit;
- planning/prioritering;
- werkgeheugen;
- timemanagement.

Doelgericht gedrag zorgt ervoor dat je in staat bent om een spaardoel te formuleren en te realiseren, en je hierbij niet laat afleiden door allerlei andere verleidingen of (financiële) tegenslagen. Voorbeeld van doelgericht gedrag: een leerling die een nieuw mobieltje wil kopen, neemt een bijbaantje en spaart voor langere tijd het loon. Om de eigen administratie op orde te houden of om rekening te houden met toekomstige wensen en/of gebeurtenissen (sparen en plannen) is **volgehouden aandacht** een vereiste.

Een goed ontwikkelde **flexibiliteit** stelt de leerling bijvoorbeeld in staat om het bestedingsgedrag aan te passen als het inkomen terugvalt. Als je budget niet toereikend is voor je wensen of er tussentijdse onvoorziene uitgaven zijn, zul je je flexibel moeten opstellen.

Planning/prioritering zorgt ervoor dat je in staat bent om een spaardoel te formuleren en te realiseren. Je kunt daarbij inschatten hoe lang iets duurt en je bent in staat om je planning op je spaardoel af te stemmen.

Een goed ontwikkeld **werkgeheugen** maakt het mogelijk om meerdere toegangsgegevens (waaronder pincode of wachtwoorden) te onthouden. Of om al hoofdrekenend te bepalen hoeveel korting de leerling krijgt bij de aanschaf van een product.

Voor sparen en plannen van geldzaken is **timemanagement** ook relevant.

Problemen (voorbeeldmatig)

De leerling:

- vindt het erg moeilijk om geld te sparen om iets te kopen wat hij graag wil hebben;
- houdt zich niet aan de zichzelf opgelegde spaardoelen;
- houdt geen rekening met onverwachte uitgave(n), heeft geen geld achter de hand en kan zo financiële problemen (verlies telefoon) niet opvangen;
- wil dure dingen kopen maar weet niet hoe daarvoor te sparen;
- komt vaak geld tekort aan het eind van de maand;
- gebruikt het gespaarde geld voor andere doelen en heeft zo onvoldoende geld voor een grote uitgave (later).

Tips voor leraren ter ondersteuning van de doelen thema 4 in relatie tot relevante executieve functies

- *Leg uit dat mensen van nature meer op de korte termijn gericht zijn en vaak onrealistisch positief denken over de toekomst (het komt wel goed).*
- *Leer leerlingen om naast het spaardoel ook te focussen op de voortgang van het spaardoel door tussentijdse spaardoelen te formuleren (ik ben op de helft) en deze successen te vieren.*

Tips voor leerlingen ter ondersteuning van de doelen thema 4 in relatie tot relevante executieve functies

- *Gebruik verschillende online spaarpotjes voor verschillende doelen: kleding, uitgaan; hierdoor ben je minder geneigd tot impulsaankopen.*
- *Maak er een gewoonte van geld over te boeken naar je spaarrekening op het moment dat er een oneven getal op je rekening staat. 763 euro: 13 euro naar spaarrekening (bron: <https://www.porterenee.nl/>)*
- *Zet meevallers direct op je spaarrekening.*

Tips voor ouders/thuissituatie ter ondersteuning van de doelen thema 4 in relatie tot relevante executieve functies

- *Leer je kind aan om automatisch te sparen en extraatjes op een spaarrekening te zetten in plaats van op betaalrekening of om content geld in huis te hebben. Doordat ze een extra handeling moeten verrichten (geld van spaarrekening halen) zal je kind langer nadenken over het doen van een aankoop.*
- *Geef een scenario om met een situatie om te gaan bijvoorbeeld wanneer je een onverwachte hoge rekening krijgt of als het product waarvoor ze gespaard hebben is uitverkocht. Kinderen leren zo dat het handig is om een plan B achter de hand te hebben en hoe ze zo'n alternatief kunnen bedenken.*
- *Geef een beloning door te beloven dat je de laatste 5 euro van het te sparen bedrag betaalt.*

Literatuur

Braams, B. (2017) Het riskante brein. Het belang en gevaar van risicogedrag bij jongeren. Amsterdam: Spectrum.

Dawson, P., & Guare, R. (2013). Slim maar... pubereditie. Help adolescenten hun talenten benutten door hun executieve functies te versterken. Amsterdam: Hogrefe Uitgevers.

Jungmann, N., Wesdorp, P. & Schruer, E. (2017) De eindjes aan elkaar knopen. Cruciale vragen bij financiële problematiek in de wijk. De update. Den Haag: Platform 31.

Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud), (herziene uitgave 2018). Nibud-leerdoelen en competenties voor kinderen en jongeren. Utrecht: Nibud.

Bijlage 1 Nibud-doelen in een doorgaande lijn

Hoofdthema 1: Inkomsten verwerven

De jongere verwerft voldoende inkomsten zodat hij/zij in het eigen levensonderhoud kan voorzien. De jongere houdt daarbij rekening met zijn/haar rechten, plichten en verantwoordelijkheden.

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
Inkomsten verwerven			
<ul style="list-style-type: none"> • snappen dat mensen werken om geld te verdienen 	<ul style="list-style-type: none"> • begrijpen dat niet iedereen hetzelfde inkomen heeft en dat er inkomensverschillen bestaan • weten dat je klusjes kunt doen tegen een vergoeding 	<ul style="list-style-type: none"> • kunnen hun salarisspecificatie lezen, als ze werken • weten wat belasting is en waarom je dat betaalt • weten dat je belasting kunt terugvragen als je werkt • weten dat zij en de werkgever zich moeten houden aan bepaalde regels als ze werken • weten dat er een minimumjeugdloon bestaat • weten wat wit en wat zwart werken is 	<ul style="list-style-type: none"> • te controleren of ze minimaal het minimumjeugdloon krijgen als ze werken • zich op de hoogte te stellen van de wet- en regelgeving omtrent arbeidstijden en de toegestane werkzaamheden als ze werken • zich op de hoogte te stellen van de geldende arbeidsvoorwaarden (als ze werken) en hier gebruik van te maken als de situatie daar om vraagt • belasting terug te vragen als ze hebben gewerkt • de verschillen tussen werken in loondienst en als ondernemer te benoemen • een realistische inschatting te maken van het toekomstige inkomen

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
			De jongeren weten:
Inkomsten verwerven			
			<ul style="list-style-type: none"> • welke factoren van invloed zijn op de hoogte van een salaris • wat je op financieel gebied moet regelen als je als zelfstandige werkt • welke toeslagen er bestaan en waar je die kunt aanvragen na je 18^e • dat er uitkeringen bestaan voor mensen die niet in staat zijn om betaald werk te verrichten • met welke wet- en regelgeving (tegemoetkomingen, uitkeringen, verzekeringen) je te maken kunt krijgen als je 18 jaar bent • waar, wanneer en hoe je studiefinanciering aanvraagt • het nut en de noodzaak van het volgen van een goede (vervolg)opleiding

Hoofddthema 2: De geldzaken organiseren

De jongere beheert en monitort de betalingen, houdt de administratie bij en brengt de inkomsten en uitgaven in kaart, zodat er overzicht is wat vervolgens inzicht geeft in de mogelijkheden om de inkomsten en uitgaven in balans te houden.

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
De waarde van geld kennen			
<ul style="list-style-type: none">weten wat de functie van geld issnappen waarom het belangrijk is geld veilig op te bergenherkennen de verschillende euromunten en eurobiljettenkunnen de euromunten en eurobiljetten op volgorde van waarde leggenweten dat hetzelfde bedrag op verschillende manieren (met verschillende euromunten en eurobiljetten) kan worden betaald	<ul style="list-style-type: none">kennen de rol van geld (status, waarden en normen)kunnen de waarde van geld en producten inschattenkunnen hetzelfde bedrag op verschillende manieren (met verschillende euromunten en eurobiljetten) betalen	<ul style="list-style-type: none">-	<ul style="list-style-type: none">-
Betalingen veilig en adequaat uitvoeren			
<ul style="list-style-type: none">kunnen geld tellen en bedragen bij elkaar optellen en aftrekkenkunnen kleine bedragen contant afrekenensnappen wat wisselgeld is en kunnen hier mee om gaankennen de verschillende manieren van betalen en bijbehorende begrippen, zoals contant geld, geld opnemen bij	<ul style="list-style-type: none">kunnen een aankoop afrekenen (contant of pinnen)kunnen berekenen hoeveel geld ze terugkrijgen als ze een aankoop doenkennen de verschillende manieren van betalenweten hoe je veilig betaalt (in een winkel)kunnen (pin-)codes voor henzelf houden	<ul style="list-style-type: none">kunnen hun betalingen op tijd doenkunnen op een veilige manier betalen (pinnen en contactloos)kunnen op een veilige manier internet-/mobielbankierenweten waar ze op moeten letten om te zien of een website en/of e-mail veilig en betrouwbaar iszijn op de hoogte van mogelijke gevaren bij betalen, zoals phishing, bankrekeningfraude, skimming	<ul style="list-style-type: none">de eigen bankzaken te beherenrekeningen op tijd te betalende betrouwbaarheid en veiligheid van websites te controleren waar hij/zij online aankopen doet

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
<ul style="list-style-type: none"> de geldautomaat (pinnen), pinpas herkennen symbolen die gerelateerd zijn aan geld, zoals het €-teken 	<ul style="list-style-type: none"> weten wat internet-/mobielbankieren is weten wat de functie van een bank is weten het verschil tussen een betaalrekening en een spaarrekening 		
De administratie op orde brengen			
<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> herkennen wat belangrijke documenten (op papier en digitaal) zijn, zoals diploma's, rekeningafschriften, identiteitskaart, etc. weten dat ze inloggegevens en wachtwoorden voor henzelf moeten houden 	<ul style="list-style-type: none"> kunnen belangrijke documenten (op papier of digitaal), bijvoorbeeld contracten, garantiebewijzen, betalingsoverzichten, salarisspecificaties, overzichtelijke opbergen en direct terugvinden weten hoe ze een DigiD kunnen aanvragen kunnen inloggegevens en wachtwoorden voor henzelf houden weten dat je aankoopbonnetjes moet bewaren, voor de garantie of voor het ruilen van een product 	<ul style="list-style-type: none"> financiële brieven en e-mails te openen en af te handelen belangrijke documenten (op papier of digitaal) geheel zelfstandig en op eigen initiatief op een overzichtelijke manier te bewaren gebruik te maken van de informatie uit hun administratie, bijvoorbeeld voor het aanvragen van een tegemoetkoming, voor het doen van belastingaangifte of een betaling rekening te houden met opzegtermijnen op een veilige manier met een DigiD om te gaan op een veilige manier in te loggen op online mijn-omgevingen
Inkomsten en uitgaven in kaart brengen en monitoren			

<ul style="list-style-type: none"> weten hoeveel geld ze hebben 	<ul style="list-style-type: none"> kunnen hun uitgaven bijhouden kunnen hun bankafschriften lezen en controleren 	<ul style="list-style-type: none"> kunnen een overzicht maken van hun inkomsten en uitgaven kunnen hun uitgaven controleren via internet/mobielbankieren kunnen vaststellen hoeveel en waaraan ze elke maand geld uitgeven 	<ul style="list-style-type: none"> het saldo van de bankrekening bij te houden bij-en afschrijvingen en rekeningen te controleren op juistheid een overzicht te maken van bezittingen en schulden uit te rekenen hoeveel ze in een bepaalde periode te besteden hebben/kunnen uitgeven
--	--	---	--

Hoofddthema 3: Verantwoord besteden

De jongere besteedt de inkomsten zodanig dat de bestedingen passen bij de persoonlijke voorkeuren en het beschikbare budget, zodat de inkomsten en uitgaven op de korte termijn in balans zijn.

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
Keuzes maken			
<ul style="list-style-type: none">weten dat spullen geld kosten, maar dat niet alles te koop issnappen dat je keuzes moet maken met het geld dat je uit geeftkiezen zelf hoe zij hun (zak)geld willen uitgevenbegrijpen dat je geld maar één keer kunt uitgeven	<ul style="list-style-type: none">weten dat je niet meer kunt uitgeven dan dat je aan geld hebtkunnen hun wensen afstemmen op hun budgetbegrijpen dat verschillende voorkeuren en prioriteiten tot verschillende keuzes leiden	<ul style="list-style-type: none">weten wanneer ze meer en minder te besteden hebben ('dure en goedkope maanden') en meer en minder inkomsten ('rijke en arme maanden') hebbenbegrijpen de (positieve en negatieve) consequenties van hun bestedingsbeslissingenweten wat het verschil is tussen noodzakelijke en minder noodzakelijke uitgavenweten om welke uitgaven ze niet heen kunnenkunnen bekijken of een aankoop binnen het budget past voordat ze de aankoop doengeven niet meer geld uit dan ze hebben	<ul style="list-style-type: none">aan hun verplichte uitgaven te voldoenprioriteiten te stellen in hun uitgavenvast te stellen of ze een bepaalde aankoop kunnen betalenbij hun bestedingen rekening te houden met periodes dat ze meer en minder te besteden hebben ('dure en goedkope maanden') en meer en minder inkomsten ('rijke en arme maanden') hebbeneen weloverwogen beslissing te maken hoe ze onverwachte extra uitgaven betaleneen weloverwogen beslissing te maken hoe ze extra inkomsten inzettenhun koopgedrag aan te passen aan het beschikbare budgette benoemen met welke vaste lasten je te maken krijgt als je zelfstandig woont

Verleidingen de baas blijven			
<ul style="list-style-type: none"> weten dat er reclame in verschillende vormen bestaat weten dat in een reclame zaken (soms) mooier worden gemaakt dan ze in werkelijkheid zijn 	<ul style="list-style-type: none"> weten wat reclame is en waarvoor het is bedoeld kunnen verschillende vormen van reclame herkennen kunnen uitleggen waarom bedrijven reclame maken 	<ul style="list-style-type: none"> herkennen reclame, commercie en sociale druk onderkennen de invloed van reclame op hun bestedingen 	<ul style="list-style-type: none"> zich weerbaar op te stellen tegen reclame, de invloed van anderen (sociale druk) en andere verleidingen aanbiedingen kritisch te beoordelen

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
	<ul style="list-style-type: none"> beseffen dat bedrijven die iets 'gratis' aanbieden uiteindelijk geld willen/moeten verdienen weten dat als iets 'gratis' wordt aangeboden, er toch financiële gevolgen aan verbonden kunnen zijn beseffen dat ze bij merken ook voor de naam betalen 	<ul style="list-style-type: none"> onderkennen de invloed van de sociale omgeving op hun bestedingen weten hoe ze zichzelf in de hand kunnen houden als ze gemakkelijk of impulsief geld uitgeven maken een keuze op basis van wat ze nodig hebben en/of van plan zijn te kopen en niet op basis van 'de aanbieding' kunnen nagaan welke financiële consequenties eraan verbonden zijn als iets gratis wordt aangeboden 	

Zich opstellen als een kritische consument			
<ul style="list-style-type: none"> weten dat niet alles even duur is snappen dat het ene product meer waard is dan het andere 	<ul style="list-style-type: none"> kunnen producten op volgorde van goedkoop naar duur zetten weten dat er goedkopere en duurere varianten (verschillende merken) zijn voor hetzelfde product kunnen prijzen vergelijken voordat ze een aankoop doen kunnen prijzen van producten vergelijken op basis van dezelfde hoeveelheid/eenheid beseffen dat je bij sommige aankopen nog meer producten moet kopen om er gebruik van te maken begrijpen dat verschillende producteigenschappen bepalend/doorslaggevend kunnen zijn bij de keuze 	<ul style="list-style-type: none"> kunnen inschatten of een bepaalde aanbieding echt een voordeel oplevert kunnen een inschatting maken van de prijs van een product snappen dat de prijs van een product uit verschillende kosten is opgebouwd kunnen verschillende varianten van een product op prijs en kwaliteit vergelijken voordat ze een product aanschaffen weten of een bepaald product vergeleken met vergelijkbare andere producten goedkoop of duur is kunnen de totale werkelijke kosten van een aankoop berekenen, waarbij de aanschafprijs en bijkomende producten en kosten worden meegenomen 	<ul style="list-style-type: none"> bij het vergelijken van producten en abonnementen rekening te houden met alle kosten (vaste, variabele en bijkomende kosten) die aan het product zijn verbonden bij een aankoop van een product of abonnement te berekenen hoe hoog de vaste en variabele kosten zijn en de bijkomende kosten (bijv. administratie- en verzendkosten) bij hun keuze voor een product of abonnement niet alleen op prijs en kwaliteit te letten, maar ook op de voorwaarden en hun eigen persoonlijke situatie en wensen afgesloten doorlopende abonnementen te evalueren, te heroverwegen, te wijzigen of stop te zetten te weten dat je bij het afsluiten van een verzekering, een spaarrekening of een beleggingsproduct, niet alleen op de kosten en opbrengsten moet letten, maar ook op risico's, looptijd en voorwaarden gebruik te maken van instanties of organisaties als ze bepaalde geldvragen hebben te benoemen welke financiële verantwoordelijkheden en verplichtingen ze hebben als ze 18 jaar zijn

Verantwoord lenen			
<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> • snappen wat lenen is • weten wat het betekent als je geld leent van anderen • weten wat lenen bij een bank is • weten wat rente is 	<ul style="list-style-type: none"> • weten wat een schuld is • kunnen het verschil tussen lenen en schulden benoemen • weten dat er verschillende manieren van lenen zijn • weten wat de risico's zijn als je geld uitleent • weten wat de risico's zijn als je geld leent • kunnen geleend geld terugbetalen • begrijpen de consequenties als ze geleend geld niet terugbetalen 	<ul style="list-style-type: none"> • alleen te lenen als ze weten dat ze binnen de afgesproken termijn het geleende bedrag en de rente kunnen terugbetalen • alternatieven voor lenen (zoals sparen) mee te nemen in hun overweging, voordat ze er toe besluiten te gaan lenen • te benoemen welke (financiële) consequenties het kopen op afbetaling, ene lening, roodstand en een creditcard-krediet met zich meebrengen als men gebruik zou maken van één van deze leenvormen • verschillende vormen van schulden te benoemen

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
			<ul style="list-style-type: none"> • de verschillende manieren van lenen te benoemen en de van toepassing zijnde verschillen en overeenkomsten • te benoemen wat de mogelijkheden en gevolgen zijn van een studielening bij DUO

Hoofdthema 4: Voorbereid zijn op (on)voorziene gebeurtenissen

De jongere houdt er rekening mee dat voorziene en onvoorziene wensen en gebeurtenissen op de (middel)lange termijn gevolgen kunnen hebben voor zijn/haar financiële situatie. De jongere stemt de huidige bestedingen hierop af en kiest bewust financiële producten, zodat de inkomsten en uitgaven ook in de toekomst in balans zijn.

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
Rekening houden met toekomstige wensen en gebeurtenissen (sparen en plannen)			
<ul style="list-style-type: none"> weten wat sparen is en kunnen de voordelen daarvan aangeven kunnen een korte periode geld sparen voor een concreet doel 	<ul style="list-style-type: none"> kunnen langere tijd sparen voor een concreet doel kunnen uitrekenen hoe lang ze voor hun spaardoel moeten sparen 	<ul style="list-style-type: none"> kunnen een jaarplanning maken waarin ze de grotere uitgaven plannen die ze verwachten te doen kunnen bij hun huidige uitgaven rekening houden met de grotere uitgaven die ze verwachten te krijgen en/of spaardoelen die ze hebben beseffen dat het een tijd kan duren voordat een spaardoel is bereikt weten waarom het verstandig is om geld achter de hand te hebben kunnen langere tijd sparen 	<ul style="list-style-type: none"> een jaarbegroting te maken doelen te stellen op de korte, middellange en langere termijn en hiermee rekening te houden bij hun uitgaven bij hun huidige uitgaven rekening te houden met toekomstige uitgaven sparen om later een grotere aankoop te kunnen betalen te benoemen welke veranderingen in de levensloop zich kunnen voordoen die invloed hebben op de financiële situatie (bijv. gaan studeren, op jezelf wonen, een kind krijgen, met pensioen gaan) te bepalen hoe ze een verwachte terugval in het inkomen of verwachte stijgende uitgaven door veranderende omstandigheden in de toekomst gaan opvangen vast te stellen of ze alle noodzakelijke uitgaven kunnen blijven betalen als het inkomen daalt of uitgaven stijgen door veranderende omstandigheden

Anticiperen op ongeplande omstandigheden

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> weten dat er risico's zijn (kapotgaan van spullen, diefstal, brand) en dat deze risico's financiële gevolgen kunnen hebben 	<ul style="list-style-type: none"> begrijpen dat het verliezen van spullen (zoals een mobiele telefoon) financiële gevolgen heeft weten dat je voor een euro over de tijd niet altijd hetzelfde kan blijven kopen 	<ul style="list-style-type: none"> te benoemen dat er gedurende de levensloop onverwachte veranderingen kunnen voordoen die invloed kunnen hebben op hun financiële situatie (zoals een scheiding, minder inkomsten, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid) de inkomsten en uitgaven aan te passen aan ongeplande veranderende omstandigheden te bepalen hoe ze een onverwachte terugval in het inkomen in geval van ongeplande veranderende omstandigheden in de toekomst op gaan vangen te bepalen hoe ze onverwachte stijgende uitgaven in geval van ongeplande veranderende omstandigheden in de toekomst op gaan vangen te sparen of te verzekeren om ongeplande uitgaven op te kunnen vangen te benoemen wat inflatie is en wat dat impliceert

Bewust financiële producten kiezen			
• -	• -	• weten wat een verzekering is en waar voor een verzekering is bedoeld	<ul style="list-style-type: none"> • verschillende vormen en voor- en nadelen van verzekeringen te benoemen • te beoordelen of een bepaalde verzekering in hun situatie verplicht, noodzakelijk, wenselijk of optioneel is • op basis van de persoonlijke situatie en voorkeuren te beslissen om een bepaalde optionele verzekering wel of niet af te sluiten • te benoemen wat de verschillen tussen sparen, beleggen, verzekeren en/of lenen

6 t/m 8 jaar	9 t/m 11 jaar	12 t/m 14 jaar	15 t/m 17 jaar
De leerlingen:			De jongeren zijn in staat om:
			zijn en wanneer welke type financiële product gewenst of noodzakelijk is om af te sluiten <ul style="list-style-type: none"> • te benoemen wat het rendement en risico van verschillende type financiële producten zijn • een keuze te maken tussen sparen, verzekeren en lenen, rekening houdend met hun persoonlijke (financiële) situatie en voorkeuren

Bijlage 2 (Les)materialen financiële geletterdheid vo-vso

Titel-uitgever-jaar	Doelgroep-leerjaar	Samenvatting
C(r)ash, omgaan met geld Stichting 180 2016	vo mbo	Lespakket dat jongeren leert op een verantwoorde manier om te gaan met geld. Het programma bestaat uit zes (groeps)bijeenkomsten van 1,5 uur en bestaat uit een bordspel (Cash or C(r)ash), een handleiding en een werkboek. Aan de orde komen onder andere: inkomsten en uitgaven, voorkomen van en hulp zoeken bij financiële problemen (schulden), bepaling geldtype en het maken van een persoonlijke begroting.
Doe je digiding Jongeren en de digitale overheid Stichting Digisterker 2019	vmbo 4 mbo	Online lesprogramma om de digitale zelfstandigheid van jongeren te vergroten en hen beter voor te bereiden op de omgang met de (taal van de) digitale overheid. Daarbij is ook aandacht voor financiële zaken die de jongeren moeten regelen. Zes modules van een blokuur: 1. Overheid, burger en DigiD (aanvragen en activeren) 2. Identiteit (paspoort en ID-kaart aanvragen) 3. Bijbaan (inkomstenbelasting terugvragen) 4. Studeren op mbo (studiefinanciering en OV) 5. Verkeer en vervoer (rijbewijs, voertuig etc.) 6. Zorg (-verzekering en -toeslag)
Eurowijs De Volksbank 2017	po 1-8 vo 1-2	Gratis lesmateriaal bestaande uit werkbladen voor de leerlingen, een poster voor in de klas en lesbrief voor de docent. Negen werkbladen voor vo: de euro, betalen, rekenen met geld, jouw geld, geldtypetest, valuta, reclame, geschiedenis, veiligheid. Elke les duurt ongeveer 45 minuten.
Geld moet rollen De Nederlandsche Bank	vmbo 1-4	Online lessen over geld en betalen. Zes op zichzelf staande lessen over de volgende onderwerpen: 1. Wat is geld? 2. De euro, 3. Munten en bankbiljetten, 4. De betaalrekening, 5. Wisselkoersen en 6. Inflatie. Les 1-4 zijn voor onderbouw en les 5-6 voor bovenbouw.
GeldChecker Nibud 2019	vo 4-6 mbo	De GeldChecker (geldkrant) is een hulpmiddel in het bereiken van financiële redzaamheid, bedoeld voor jongeren van 16 tot 21. Deze landelijke editie wordt verspreid in klassen die deelnemen aan MoneyWays en Hoe word je rijk? Ook zijn gratis en portovrije exemplaren op te vragen door gemeenten, welzijnsorganisaties en scholen (in een veelvoud van 30).

<p>Geldplan Bijna 18. Nu regelen! Nibud 2019</p>	<p>vo 4-6 mbo</p>	<p>Gratis lespakket geschikt om in één of meerdere lessen te behandelen. Via aansprekende thema's worden jongeren gestimuleerd om na te denken over financiële aspecten van keuzes in hun eigen leefwereld. Het lespakket bestaat uit:</p> <ul style="list-style-type: none"> - docentenhandleiding met aanwijzingen en achtergronden (online) - les voor vmbo basis/kader en mbo 1 en 2, inclusief geldplan Bijna 18 (PowerPoint) - les voor gl/tl, mbo 3 en 4, havo en vwo inclusief geldplan Bijna 18 (PowerPoint) - een lesbrief voor elk niveau met de opdrachten en de antwoorden (pdf) - extra oefenmateriaal (online) <p>Jongeren kunnen met het online geldplan Bijna 18 gemakkelijk de stappen doorlopen die ze moeten maken als ze 18 worden. Het geldplan biedt daarnaast handige informatie over de leuke dingen van 18 worden!</p>
<p>Hoe word je rijk? MoneyStart BV 2014-2019</p>	<p>vo 4-6</p>	<p>Dit schuldpreventieproject bestaat uit een interactief lesprogramma voor jongeren, een website met voorlichtingsfilms en een lessenserie voor ouders. Het doel van 'Hoe word je rijk?' is het voorkomen van schulden bij alle 16- en 17-jarigen van nu en in de toekomst. Het biedt jongeren praktische handvaten. Ze krijgen stap voor stap uitgelegd wat ze voor hun 18e verjaardag moeten regelen en hoe ze kunnen voorkomen dat ze in de schulden komen. Alle docenten van 'Hoe word je rijk?' komen uit de praktijk: jongerenschuldhelpverleners, politieagenten, straatcoaches en ook jongeren die zelf in de schulden zitten. De lessen gaan over de belangrijkste onderwerpen waar jongeren schulden in maken: boetes, incasso traject, onderwijs (studiefinanciering en OV kaart), fraude en zorgverzekering. Het is ontwikkeld voor scholen in de gemeente Amsterdam, maar ook onderwijsinstellingen buiten Amsterdam kunnen de lessen zelfstandig inkopen.</p>
<p>Ik & Geld Codename Future 2017</p>	<p>vo 2-3</p>	<p>De lessenserie Ik & Geld bestaat uit vijf interactieve lessen van circa 50-60 minuten. De lessen kunnen los van elkaar ingezet worden en zijn geschikt voor leerjaar 2 en 3 (vo). Ik & Geld besteedt aandacht aan het goed leren omgaan met geld. Inhoud van de vijf lessen: Mijn leefstijl, Mijn inkomsten, Mijn uitgaven,</p>

		Mijn bank, Mijn mobieltje.
Lees en schrijf! Geld en rekenen Eenvoudig communiceren/ Oefenen.nl	pro vso	Werkboek met tips, uitleg van sommen en woorden die met geld te maken hebben en aandacht voor de rekenmachine. Zes hoofdstukken met video's en oefeningen (op oefenen.nl): contant betalen, betalen via internet, betalen in termijnen, korting, sparen, inkomsten en uitgaven. Op Oefenen.nl zijn nog enkele programma's over omgaan met geld te vinden zoals: Budgetplanner en Steffie Toeslagen.
Leren omgaan met geld Wijzer in geldzaken 2018	vmbo 1-2 havo/vwo 1-2	Vier interactieve lessen financiële vaardigheden, in eerste instantie bedoeld voor de onderbouw van het vmbo, maar ook te gebruiken in de onderbouw van havo en vwo. De lessen worden aangeboden via het kanaal van Lesson up en duren 50 minuten per les. Bij iedere les is een docentenhandleiding beschikbaar waarin per scherm/vraag een korte toelichting wordt gegeven. Soms worden ook links aangereikt naar nuttige websites met verdiepende informatie. De vier lessen gaan over: <ul style="list-style-type: none"> - Inkomsten en uitgaven - Sparen en lenen - Reclame en verleidingen - Geld verdienen.

<p>Me&MyCity Nederland KidsMoneyFun 2018</p>	<p>po 8 vo 1-2</p>	<p>Fins innovatief onderwijsconcept dat in 2018 in Nederland startte en dat jongeren financieel bewust en weerbaar wil maken. Ze leren in Me&MyCity spelenderwijs over samenleving, economie, ondernemerschap en kunnen hun vaardigheden op een unieke manier trainen. In een echte indoorstad met een grootte van maar liefst 500 m2 met daarin zo'n 15 tot 25 bedrijven en instellingen speelt zich 'Me&MyCity' af. De stad wordt gerund door ongeveer 45 – 70 scholieren (twee schoolklassen). De leeromgeving is digitaal gescript, maar de kinderen organiseren de dag in de stad helemaal zelf. Daaraan vooraf:</p> <ul style="list-style-type: none"> • krijgen ze 10 lessen op school, van hun eigen juf of meester; • solliciteren ze op een baan in de Me&MyCity-stad; • leren ze hoe ze een sollicitatiegesprek moeten voeren; • en leren ze natuurlijk ook hoe ze met hun zelf verdiende geld kunnen omgaan. <p>Wereldwijd heeft dit concept de nodige prijzen gekregen en goede resultaten bereikt. Om het in Nederland gelanceerd te krijgen zijn de co-founders Connie Maathuis en Janet Moltmaker op zoek naar partners.</p>
<p>MoneyWays Diversion en Nibud 2013- 2019</p>	<p>vmbo 3-4 havo/vwo 4-6 pro mbo 1-2</p>	<p>Project voor bovenbouw vo (praktijk, vmbo, havo/vwo) en mbo (1e en 2e) door peer educators. Landelijk lesprogramma (mogelijk gemaakt door Ministerie van SZW) dat financiële zelfredzaamheid van jongeren wil vergroten. In aanvulling op of ter voorbereiding van de MoneyWays-lessen kunnen docenten verschillende <u>opdrachten (met bijbehorende handleiding)</u> inzetten die aansluiten op het thema 'omgaan met geld'.</p> <p>De volgende thema's worden daarbij besproken: jouw geldzaken, inkomsten, betaalmiddelen, aankopen en verleidingen, prijzen en producten vergelijken, verzekeren, sparen, leningen en schulden, zelfstandig worden. Elk thema bevat verschillende opdrachten en elke opdracht heeft drie varianten (aangegeven door €, €€ en €€€). De varianten verschillen in insteek, waarbij rekening is gehouden met verschillen in de financiële ontwikkeling van jongeren.</p>

<p>Schatbewaarder 3.0 CED groep en Stras 2019</p>	<p>pro vso</p>	<p>Programma over verstandig omgaan met geld voor leerlingen met een (licht) verstandelijke beperking (bovenbouw vso-zml) en praktijkonderwijs. De training bestaat uit twaalf thema's (lessen): Opgroeien, (Bijna) alles kost geld, Ken je geld, Wat kost dat?, Eten en drinken, Naar de supermarkt, Contant betalen, Betalen met een bankpas, De geldautomaat, Uitgaven plannen, Mooie praatjes (reclame), Geld op: wat nu?</p> <p>Er is een koppeling gemaakt met de Goed Geld app (voor Android) waardoor je direct toegang krijgt tot de oefenwebsite www.goedgelddemo.nl en negen oefencasussen. Een inlog voor de demosite Goed geld is ook los verkrijgbaar.</p>
<p>Smart met Geld MEE NL</p>	<p>pro vso</p>	<p>Smart met Geld is gericht op leerlingen van praktijkscholen en vso en heeft als doel om zoveel mogelijk moeilijk lerende jongeren van 15 – 18 jaar buiten de schuldenproblematiek te houden. Doel: financiële bewustwording en weerbaarheid van jongeren versterken. Een belangrijk onderdeel van het programma Smart met Geld is de weerbaarheidstraining. Er komen vaardigheden als rekenen, bewustwording van inkomsten en uitgaven en het organiseren van de administratie aan de orde. Er wordt aandacht besteed aan bewustwording van het eigen financiële gedrag, de onderlinge beïnvloeding en het leren ontdekken van de mogelijkheid om een eigen keuze te maken. Het programma bestaat uit verschillende onderdelen, die samen een integrale aanpak vormen: een training voor praktijkschoolleerlingen, themabijeenkomsten voor ouders, een e-learning voor jongeren met een lichte verstandelijke beperking, een lokaal platform voor professionals en een landelijk netwerk voor professionals. De e-learning bestaat uit acht lessen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kennismaken met de training 2. Grip op je uitgaven 3. Schulden 4. Reclame 5. Erbij willen horen/groepsdruk 6. Foute vriendjes/fout gedrag 7. Van wie krijg je steun 8. Slim shoppen

<p>Snap je geld! Academie voor Zelfstandigheid en Nibud</p>	<p>Vso</p>	<p>Snapjegeld.nl is onderdeel van leerzelfonline.nl. Deze gratis website is speciaal ontwikkeld voor de kwetsbare doelgroepen in onze samenleving, waaronder mensen met een verstandelijke beperking en laaggeletterden. Het bevat uitgebreide informatie en antwoorden op meer dan 400 vragen over geldzaken. Onderwerpen zijn o.a.: geld en rekenen, administratie bijhouden, mijn inkomsten en uitgaven, lenen en uitlenen.</p>
<p>Spaarwijs Amagir, A. Wijzer in geldzaken 2019</p>	<p>vmbo 1-2</p>	<p>Gratis interactief lesprogramma over geld waarbij leerlingen zelf moeten nadenken over een spaardoel en plannen moeten maken om dit te realiseren. Ouders worden door thuiswerkopdrachten bij de lessen betrokken. Het programma bestaat uit acht lessen van 50 minuten. Hierin komen de volgende onderwerpen/leerdoelen terug: administratie op orde brengen, zelf geld verdienen, overzicht houden over inkomsten en uitgaven, keuzes maken, verleidingen de baas blijven, prijzen en producten vergelijken, plannen met geld, sparen, kennis hebben van financiële begrippen en onderwerpen. De lessen bevatten verschillende didactische werkvormen, zoals het maken van een mood board, animatie-filmpjes met instructies en gesprekken met medeleerlingen, docenten en ouders. De docentenhandleiding en het werkboek zijn te downloaden. Ook de powerpoints met animatiefilmpjes staan online.</p>
<p>Themalessen vso-pro Wijzer in geldzaken 2017</p>	<p>vso pro</p>	<p>Drie gratis lesbrieven die zijn ontwikkeld voor het voortgezet speciaal onderwijs (vso) en het praktijkonderwijs:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Huisdier (vanaf 12 jaar) - Sparen of lenen (vanaf 14 jaar) - De zorgtoeslag (vanaf 16 jaar) <p>De lessen duren tussen de 30 en 60 minuten.</p>

<p>Week van het geld European Money Quiz Wijzer in geldzaken</p>	<p>po 1-8 vo 1-3</p>	<p>Jaarlijkse themawEEK om kinderen en jongeren te leren omgaan met geld.</p> <p>De website biedt onder andere een overzicht van diverse activiteiten die kunnen worden ingezet tijdens de Week van het Geld of op een ander moment. Voor primair onderwijs (groep 1-8) zijn lespakketten ontwikkeld die gratis kunnen worden gedownload op Geldlessen.nl</p> <p>De European Money Quiz is bedoeld voor leerlingen van 13 t/m 15 jaar en laat jongeren nadenken over geld.</p>
<p>www.wikifin.be</p>	<p>po vo</p>	<p>Vlaamse website met suggesties voor in de klas en Financial literacy@School: innovatief lesmateriaal</p>
<p>Yes! Junior Company Jong ondernemen 2016</p>	<p>vo 1-2 vo 3-6</p>	<p>Leerlingen leren samenwerken, omgaan met geld, presenteren, keuzes maken en verantwoording afleggen. Ze doen financiële kennis op, brengen theorie in praktijk en ervaren wat ondernemerschap inhoudt. Van beide programma's zijn twee varianten: vmbo en havo/vwo.</p>

Bijlage 3 (Les)materialen stimuleren van executieve functies

Titel-uitgever- jaar	Doelgroep- leerjaar	Samenvatting
Actief executief Novilo 2018	vo	Toolbox voor het remediëren van executieve functies voor jongeren in het voortgezet onderwijs. Met spellen die jongeren confronteren met hun eigen verbeterpunten bij het functioneren op school en thuis. De inzet ervan, gekoppeld aan coaching zorgt voor verbetering van hun vaardigheden. Lees ook de recensie op Wij-leren.nl .
Executieve functies bij kinderen en adolescenten Hogrefe 2019	po vo	Een praktische gids voor diagnostiek en interventie. In deze geheel herziene editie zijn onder andere hoofdstukken met richtlijnen voor het ontwikkelen van individuele lesprogramma's (passend onderwijs) en over het versterken van executieve functies bij leerlingen met ADHD en autismespectrumstoornissen opgenomen. In de uitgebreide bijlagen worden vragenlijsten, checklists en werkbladen geboden die direct in de praktijk zijn te gebruiken.
Gesprekskaarten Executieve functies Leren Leren Schiedam 2017	po 4-8 vo vmbo-pro	Gesprekskaarten voor de elf executieve functies (Dawson & Guare): emotieregulatie, reactie-inhibitie, volgehouden aandacht, taakinitiatie, flexibiliteit, doelgericht doorzettingsvermogen, plannen, organiseren, tijdmanagement, werkgeheugen, metacognitie. Door in gesprek te gaan met elkaar kom je er achter welke hulpvraag er speelt en kun je samen inzichtelijk maken wat er al goed gaat en wat er beter kan. De kaarten kunnen in een groep of individueel gebruikt worden. Met een inlog voor de handleiding, doorvraagvragen en een lijst met spellen per executieve functie. Er zijn verschillende sets verkrijgbaar: voor basisonderwijs, voortgezet onderwijs en voor praktijkonderwijs & (v)mbo.

<p>Handig! Organizen H. Verbruggen Eenvoudig communiceren 2019</p>	<p>pro</p>	<p>Werkboek voor praktijkonderwijs (eerste leerjaar) om leerlingen bij de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs brede vaardigheden en executieve functies mee te geven. Het is een project van tien weken waarin leerlingen leren hoe ze belangrijke dingen voor zichzelf kunnen organiseren. Bijvoorbeeld het maken van afspraken, het op het juiste moment en op de juiste manier gebruiken van hun kluisje, boeken en overige schoolspullen. Inkijkexemplaar.</p>
<p>Speel je vaardig De Spellenwinkel</p>	<p>po vo</p>	<p>Een praktisch boek om de executieve functies te ontwikkelen met behulp van spellen. Het is bedoeld voor leerkrachten, trainers en coaches die met hun leerlingen willen werken aan de ontwikkeling van deze denk- en gedragsvaardigheden.</p>
<p>Werken aan executieve vaardigheden-aan de slag SLO 2019</p>	<p>vo</p>	<p>Verschillende leeractiviteiten en materialen die zijn ontwikkeld om leerlingen in het voortgezet onderwijs te begeleiden bij het versterken van executieve functies. Ga samen met de leerlingen aan de slag met: het palet executieve functies, de kaartenset, de analyseboekjes. Of doe samen met de leerlingen één van de vier leeractiviteiten:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. leerlingen ontdekken samen de betekenis en samenhang van de executieve functies. 2. leerlingen geven aan waar ze goed in zijn en welke vaardigheid ze willen ontwikkelen. 3. leerlingen ontdekken hoe het bij hen werkt. 4. leerlingen ontdekken strategieën om uit te proberen.
<p>Wijzer in executieve functies Uitgeverij Pica en ZIEN in de klas 2017</p>	<p>po 1-8</p>	<p>35 Spelletjes om de executieve functies bij leerlingen te trainen en versterken. Hulpmiddel (kaarten en handleiding) voor het versterken van de executieve functies: inhibitie, werkgeheugen, planning en organisatie, taakinitiatie, emotieregulatie, flexibiliteit, metacognitie en zelfmonitoring. Twee uitvoeringen: groep 1 t/m 4 en groep 5 t/m 8. Bij de Downloads ZIEN in de klas (WIEF, Wijzer in executieve functies) zijn onder andere observatielijsten te vinden.</p>

Zelfsturing in de klas Uitgeverij Nieuwezijds 2018	po vo	Over aandacht, executieve functies en rust. Dit boek biedt verschillende handvatten waarmee je als leraar de zelfsturing van leerlingen kunt bevorderen. Met herkenbare voorbeelden uit de lespraktijk, praktische tips, informatie en werkbladen die direct in de klas kunnen worden gebruikt.
--	-------	---

